

“l'esdeveniment Vaticà II en la nostra societat i la nostra Església, avui, en el cinquantè aniversari de la seva obertura per Joan XXIII.”

Santuari de la Mare de Déu del Mont, dissabte, 6 d'octubre de 2012.

La triple hermenèutica del Vaticà II

Per l'historiador **P. Hilari Ragner**, monjo de Montserrat.

En el seu discurs de Benet XVI a la Cúria romana, el 23 de desembre de 2005, va parlar d'una doble hermenèutica del Concili Vaticà II. Una seria el que ell en deia “l'hermenèutica de la discontinuïtat i de la ruptura”, segons la qual els textos conciliaris serien el resultat de compromisos en els quals, per aconseguir la unanimitat, es van haver d'arrossegar i confirmar molts coses velles que avui són inútils”; el veritable esperit del Concili es manifestaria “en els impulsos vers la novetat sobreentesa en els textos: només aquests representarien el veritable esperit del Concili, i a partir d'ells i en conformitat amb ells caldria seguir endavant [...]. No s'haurien de seguir els textos del Concili sinó el seu esperit”. A aquesta hermenèutica oposava Benet XVI “la de la reforma”, expressada per Joan XXIII en el seu discurs d'inauguració del Concili i per Pau VI en el de clausura. En tots dos discursos es proclama que la doctrina “certa i immutable” ha de ser presentada de manera que correspongui a les exigències del nostre temps. Feia notar el Papa que “les decisions de fons poden continuar essent vàlides, mentre que les formes de la seva aplicació a nous contextos poden canviar”. L'hermenèutica de ruptura, conclouïa Benet XVI, “ha causat confusió; l'altra, silenciosament però de manera cada vegada més visible, ha donat fruits”.

El poder el Papa en l'Església catòlica és superior al dels caps d'Estat de qualsevol país, fins i tot els dictatorials. Per això, encara que s'ha superat l'antiga reducció de la història de l'Església a una història apologètica dels Papes, la periodització més objectiva continua essent per pontificats. En l'Església hi ha canvis de govern, però no de règim, i per això un nou Papa, encara que salvi la continuïtat, és sempre un canvi de govern que comporta quelcom de ruptura, en uns casos més accentuada i en altres no tant. Amb el salt de Pius XII a Joan XXIII no hi va haver una ruptura total, però és innegable que el Papa Roncalli i el seu Concili marquen un abans i un després en la història de l'Església, tal com en el seu moment el van marcar el concili de Nicea o el de Trento. El tema d'aquesta exposició serà presentar aquest abans i després del Vaticà II.

1. L'Església de Pius XII

Eugenio Pacelli (Roma 1876 – Castelgandolfo 1958) va néixer en una distingida família romana. Després de ser ordenat sacerdot el 1899 va ingressar a la diplomàcia vaticana, en la qual per la seva intel·ligència i capacitat de treball va ascendir ràpidament. A la Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris va ser successivament sots-secretari, pro-secretari i secretari. El 1917 Pius XI el va nomenar Nunci a Munic (Baviera) i el 1920, a més, Nunci a Berlin. Des d'aquest càrrec va concertar els concordats amb Baviera (1924) i Prússia (1929, l'any mateix dels pactes del Laterà i el concordat amb la Itàlia de Mussolini). L'estada a Alemanya el va marcar profundament:

el va fer un admirador d'aquest país i de la seva cultura. En un altre sentit, l'assalt dels revolucionaris a la nunciatura, el 1919, el va fer visceralment anticomunista. Creat cardenal el 1929, va ser durant deu anys el Secretari d'Estat de Pius XI, fins a la mort d'aquest, el 10 de febrer de 1939. Va ser l'home dels concordats. Obra seva van ser, com a Secretari d'Estat, els de Baden, Àustria, Iugoslàvia i l'Alemanya de Hitler. Com a Papa, va preparar personalment l'acord amb Espanya per al nomenament de bisbes, el 1941, i el concordat del 1953. Pacelli havia estat Secretari d'Estat durant els anys de la Segona República espanyola i durant quasi tota la guerra civil.

Va ser elegit Papa el 2 de març, a la tercera votació però encara en el primer dia del conclave, cosa que no havia succeït des de l'elecció de Pau III, quatre segles abans, el 1534. Segurament va contribuir a la rapidesa de l'elecció la delicada situació internacional, amb la segona guerra mundial que es veia venir, i que efectivament esclataria sis mesos més tard. La seva elecció no va ser ben rebuda pel govern espanyol. Segons Antonio Marquina, quan Serrano Suñer la va saber va proferir una paraula irrepetible. En tot cas, es va produir una distensió, si més no en les formes, en les relacions amb Hitler i Mussolini, molt tibants a les darreries de Pius XI, i també amb Franco.

Va adoptar el nom del seu predecessor, com si volgués honorar-ne la memòria i marcar una continuïtat, però eren molt diferents de temperament. Ratti era autoritari, enèrgic i colèric, mentre que Pacelli era delicat, tímid i conciliador. “Tota la seva vida va estar marcada per la soledat cercada. Interiorment fràgil, li costava d'establir relacions de confiança o amistat espontànies [...]. Li agradaven els gests teatrals, que considerava que expressaven millor la grandesa del seu ofici: alçava els ulls al cel i estenia els braços” (Juan María Laboa). Un eclesiàstic italià parlava de les seves postures de relleu assiri.

1.1. Exaltació del Magisteri pontifici

El Magisteri pontifici sempre ha estat molt important en l'Església catòlica, però a l'època contemporània s'ha desenvolupat en gran manera. Sembla com si la Santa Seu en perdre la força militar dels exèrcits pontificis, l'hagués volguda reemplaçar amb la força moral de les encíclicues. Amb Pius XII assoleix un volum i una importància superiors als de tots els Papes anteriors. Exercia el seu magisteri sobretot en ocasió de les seves nombroses audiències. Cercava el contacte amb les masses. Era persona intel·ligent, culta i lector infatigable. El cardenal Tardini va testimoniar que, pocs mesos abans de la mort de Pius XII, va anar a despatxar amb ell a Castelgandolfo. Tenia damunt la taula un gran pilot de llibres. El Papa li va dir, molt satisfet: “Veu tots aquests llibres? Tracten del gas”. És que havia de rebre en audiència un grup de dirigents i treballadors d'una fàbrica de gas. Diu un periodista italià que en els seus discursos “es troben petits tractats i opuscles posats al dia sobre els esports i els diferents gèneres de competicions esportives, el progrés dels sistemes de comunicació privada i pública, els successius models de calçat a través de la història, la història dels sistemes d'extracció de minerals a les mines, la dels progressos de la cirurgia i la química farmacèutica, disquisicions de física nuclear, divagacions detalladíssimes sobre la tècnica cinematogràfica o la manera de dissenyar els diaris, sobre el funcionament de les grans agències de premsa i informacions, sobre els mètodes més perfectes de sacrificar els animals als escorxadors municipals, sobre l'organització hotelera i turística, els reglaments interns del personal de ferrocarrils o de correus, i centenars de temes per l'estil”. Preparava acuradament els discursos, amb l'ajut d'especialistes, que havia de guardar secret rigorós sobre la seva col·laboració. Un d'aquests era el P. Leiber, S.J.

Una vegada que el General dels Jesuïtes, P. Ledokowski, volia parlar amb el P. Leiber, el telefonista de la Casa Generalícia va trucar al Vaticà i el van passar directament amb el Papa, que en preguntar-li pel P. Leiber va respondre airadament: “El P. Leiber no és aquí! El P. Leiber no existeix!” S’aprenia de memòria els discursos i de vegades els assajava davant al mirall.

Però Pius XII abordava tota aquesta extensa i pintoresca temàtica des de la fe, i aprofitava aquelles audiències per formular una doctrina sobre els mil problemes morals que el món modern plantejava, i que anava molt més enllà de la casuística rànica i antiquada de la majoria de manuals de moral que aleshores circulaven, limitats a la moral dels pecats, quan la moral clàssica, com la de sant Tomàs, era també una moral de les virtuts. En l’ambient enrarit de l’Espanya d’aquells anys, els discursos de Pius XII eren oxigen, perquè tocaven qüestions que els nostres bisbes no s’atrevien a tractar, com democràcia, llibertat, drets humans, drets d’associació i d’expressió, opinió pública i també el respecte a les minories lingüístiques o nacionals. Pla i Deniel era valent defensant els drets de l’Església o de les associacions catòliques, però no els drets de tots els ciutadans.

Tot just el 1954 va publicar Bernard Häring la seva gran obra *La llei de Crist*, que, com ha dit el seu deixeble Charles Curran, “va introduir un nou mètode en la teologia moral, situat a l’extrem oposa al mètode manualista, pràcticament limitat a la preparació dels confessors que administressin el sagrament de la penitència, i per a això calia ensenyar-los en primer lloc a distingir i quantificar els pecats”; en canvi la teologia moral de Häring “està fundada en l’aliança de Déu amb la humanitat, en la bona notícia de l’amor de Déu envers nosaltres i en la nostra resposta responsable. El cristià està cridat al creixement i a la conversió contínua de la seva vida moral en les seves múltiples relacions amb Déu, amb els proïmes, amb el món i amb si mateix. Häring s’oposa fermament a tot tipus de legalisme que fa de Déu un controlador en lloc d’un salvador ple de misericòrdia”.

S’havia arribat a un “anivellament” dels textos pontificis, com si tots tinguessin el mateix valor teològic, tant una encíclica solemne com l’anomenat magisteri ordinari, com podia ser l’al·locució a un grup, o fins i tot unes paraules pronunciades en una audiència privada: de vegades un prelat sol·licitava que la Secretaria d’Estat li certifiqués que el Papa li havia dit tal o qual cosa.

Un poderós instrument per a aquest “anivellament” havia estat el *Denzinger*¹, que presentava com a llocs teològics amb la mateixa autoritat les definicions dels concilis ecumènics i les meres declaracions doctrinals. El *Denzinger*, amb el seu *index systematicus*, va acabar resultant massa còmode per als teòlegs, que tendien a no ocupar-se més que de les qüestions que sortien en aquell índex i a adoptar servilment el seu pla. Com comentava Karl Rahner, “des que existeix el *Denzinger*, el teòleg té la impressió, quasi involuntàriament, que el *Denzinger* és la norma canònica que assenyala els problemes que han de ser tractats en la dogmàtica [...], perquè per als altres problemes no es poden aportar citacions del *Denzinger*. El cercle viciós s’ha tancat”².

Davant del torrent de doctrina de Pius XII, els bisbes i els teòlegs no podien fer res més que citar els seus discursos i comentar-los. No gosaven dir res d’original. Es comprèn, doncs, que quan Joan XXIII va anunciar la seva decisió de convocar un concili ecumènic alguns bisbes opinessin que no calia: que parli el Papa, que és infal·lible, i ens digui què hem de fer.

¹ *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, vulgarment conegut per *Denzinger*, pel nom de qui el 1854 en va publicar la primera edició-

² Karl RAHNER, “Ensayo de esquema para una dogmática” a *Escritos de teología*, vol. I (Taurus, Madrid, 1961), p. 13, n. 3.

D'altra banda, Pius XII, summament tímid, va governar l'Església amb un estil cada cop més personal i centralitzat. Igual que el president dels Estats Units, Pius XII no tenia ministres, sinó secretaris. Havia suprimit les audiències *de tabella*, que abans els prefectes de les Congregacions i altres alts càrrecs de la Cúria tenien amb periodicitat fixa, generalment setmanal. Ell era el seu propi Secretari d'Estat. En morir el cardenal Maglione, Secretari d'Estat durant els cinc primers anys, Pius XII va portar personalment els afers diplomàtics, ajudat per Montini i Tardini. Volia nomenar Montini Secretari d'Estat, però aquest no va acceptar, perquè sabia prou que no li deixaria exercir el càrrec. Llavors el Papa el va allunyar nomenant-lo arquebisbe de Milà. Quan Joan XXIII va ser elegit i va restablir les audiències *de tabella*, tothom va entendre que es tornava al govern institucional.

1.2. De la renovació a la involució

Els vint anys de pontificat de Pius XII es divideixen en dos períodes pràcticament iguals: deu anys de renovació i deu d'involució. En els seus primers anys, Pius XII va publicar algunes encíclics innovadores, que d'alguna manera preparaven les 4 grans constitucions del Vaticà II. La *Mystici corporis* sobre l'Església (1943) és l'antecedent de la constitució *Lumen gentium*. La *Divino afflante Spiritu* sobre les Sagrades Escriures i les ciències modernes (del mateix 1943) obria el camí a la constitució *Dei Verbum* sobre la divina revelació. La *Mediator Dei* sobre la litúrgia (1947) consagrava el moviment litúrgic i preparava la *Sacrosanctum Concilium* sobre la litúrgia. Curiosament Pius XII, a diferència dels seus predecessors, no va publicar cap encíclica sobre qüestions socials, econòmiques o polítiques, però els seus nombrosos discursos i missatges sobre aquestes matèries van precedir la constitució *Gaudium et spes* sobre l'Església en el món. La comparació entre les encíclics i altres documents de Pius XII i els del Vaticà II mostra alhora continuïtat i ruptura.

El Papa Pacelli volgué afrontar des de la fe el món contemporani i la seva complexa problemàtica (per això anava més enllà de la temàtica del *Denzinger*, i el *Denzinger* va haver d'ampliar el seu índex temàtic). Un greu problema era l'ambient enrarit creat per als exegetes catòlics per la repressió del Sant Ofici i la Pontifícia Comissió Bíblica amb l'obsessió de combatre el modernisme. Un cas emblemàtic va ser la reprensió del P. Lagrange, O.P., que havia fundat l'Escola Bíblica de Jerusalem amb la idea que la Terra Santa ajuda a comprendre els Llibres Sants, i volia aplicar a l'exegesi els resultats més irrefutables de les ciències modernes (una persona culta, quan llegia la Bíblia, havia d'oblidar tot el que sabia de geologia, arqueologia, paleografia, història o literatura antiga: com creure's la creació en sis dies?). El seu llibre *La méthode historique* i uns articles sobre el Pentateuc van ser severament reprovats. Amb el desig de rehabilitar la persona del P. Lagrange, però sense malmetre la memòria de Pius X, Pius XII el 1941 va nomenar membres de la Pontifícia Comissió Bíblica alguns deixebles del P. Lagrange, com el P. Alberto Colunga, O.P., i el P. Bonaventura Ubach, monjo de Montserrat. La Bíblia Nàcar-Colunga, durant molt temps la més divulgada en castellà, tenia moltes il·lustracions de tipus arqueològic amb la indicació "Museo Bíblico de Montserrat" i per prevenir acusacions posava per pròleg l'encíclica *Divino afflante Spiritu*. Pius XII, en aquesta encíclica (1943), afirmava que per a la recta interpretació dels textos sagrats cal aprofitar els resultats de les exploracions arqueològiques, els papirs recentment descoberts, l'estudi de les llengües bíbliques i de les altres llengües orientals i la crítica textual. Per primera vegada en el Magisteri es reconeixen els gèneres literaris: "Els antics orientals, per expressar els seus conceptes, no sempre empraven aquelles formes o gèneres de llenguatge que avui fem

nosaltres, sinó més aviat els que estaven en ús entre les persones dels seus temps i dels seus països. I a ningú que tingui un just concepte de la inspiració bíblica li estranyarà que també en els escriptors sagrats, com en tots els antics, s'hi trobin certes maneres d'exposar i de narrar, certs idiotismes, propis especialment de les llengües semítiques, certs modes hiperbòlics o aproximatius, de vegades fins paradoxals, que serveixen per a gravar millor en la ment allò que es vol dir [...]. L'exegega no pot establir a priori quins són els gèneres literaris sinó després d'un detingut examen de les antigues literatures d'Orient". La conseqüència pràctica més important del reconeixement dels gèneres literaris serà que molts passatges, o llibres sencers, que per respecte al text sagrat s'havien tingut sempre per històrics, es consideraran didàctics o sapiencials.

En contrast amb aquestes encíclics renovadores dels primers anys, la *Humani generis* (1950) va reprimir totes les tendències que en els diferents camps marcaven una obertura, especialment la *nouvelle théologie* francesa. Teòlegs que serien bàsics en el Vaticà II, com els dominics Congar i Chenu o els jesuïtes De Lubac i Karl Rahner, van quedar en situació compromesa. A alguns se'ls va prohibir d'ensenyar i d'escriure, es van impedir reedicions d'obres seves o fins foren desterrats dels centres on ensenyaven.

Víctima especial d'aquest clima repressiu va ser el P. Pierre Teilhard de Chardin, S.J., paleontòleg eminent i alhora pensador profund i fins místic. En uns articles a la revista dels jesuïtes francesos *Études*, el 1935, 1937 i 1939, i en alguns llibres, dels quals els més famosos serien *El medi diví* i *El fenomen humà*, va exposar la seva reflexió filosòfica i teològica a partir de les dades de les ciències positives modernes. Durant segles, la "meta-física", la ciència més enllà de la física, s'havia basat en la física aristotèlica. Les ciències físiques i experimentals havien progressat vertiginosament, però la metafísica catòlica seguia ancorada en la física aristotèlica. Teilhard cercava una metafísica que partís de la física contemporània, i sobretot del fet de l'evolució, que per a ell no era ja una mera hipòtesi, sinó una llei general de tota la creació. No sols no veia cap oposició dogmàtica entre evolució i creació sinó que, a la llum de l'evolució, la creació revelava la seva plenitud de sentit: l'evolució de les espècies s'encamina cap a l'*homo sapiens*, l'evolució de l'home apunta a l'Encarnació, i la història de la humanitat culminarà en el Punt Omega, la recapitulació final de totes les coses en el Crist. D'aquesta manera Teilhard de Chardin esdevenia l'herald d'una actitud de fe lligada a l'immobilisme del passat sinó optimisme de cara als canvis. Una actitud fecunda en conseqüències tant polítiques com religioses. Per això entusiasmava els qui, en l'Espanya dels anys cinquanta i seixanta, volien superar la rigidesa del franquisme, i també de l'Església de Pius XII. Curiosament, per als marxistes Teilhard de Chardin tenia l'inconvenient que semblava esperar que el canvi vindria naturalment, com l'evolució, i no per una revolució.

Per mitjà de la Congregació del Sant Ofici (antiga Inquisició i futura Congregació de la Fe), qualificada de "Suprema" perquè tenia una autoritat superior a la de totes les altres Congregacions, presidida pel Papa (Ottaviani n'era només el secretari), Pius XII controlava el pensament i les activitats dels sectors més dinàmics de l'Església, de manera que qualsevol innovació resultava perillosa. "Prohibint als catòlics de participar en el moviment ecumènic, castigant els homes punta de la renovació teològica, excloent dels sagraments milions de fidels acusats de col·laborar amb els comunistes, l'autoritat suprema no sols anava més enllà de la missió tradicional de discernir entre l'ortodòxia i l'heretgia i de denunciar els errors, sinó que passava a intervenir en orientacions i comportaments lícits i opinables" (Alberigo).

Pel decret del Sant Ofici de 28 de juny de 1949, els catòlics que conscientment i lliure s'inscrivessin en el partit comunista, li donessin suport o tan sols llegissin llibres i periòdics comunistes, quedaven exclosos dels sagraments, i els que professessin o

propaguessin “la doctrina materialística i anticristiana dels comunistes”, *ipso facto* (és a dir, sense necessitat d’una sentència expressa) incorrien en excomunió especialment reservada a la Seu Apostòlica. Amb aquest decret ja no es condemnava una ideologia, sinó unes persones, moltíssims ciutadans italians pobres que eren catòlics practicants però que es creien les promeses del partit comunista italià de donar-los terra i altres millores socials. Un mes després de promulgat aquell decret, el Sant Ofici va haver de declarar que la prohibició dels sagraments no s’aplicaria al matrimoni, perquè es van adonar que moltes parelles camperoles e casarien civilment, no batejarien els fills i escaparien així al control de l’Església.

Les condemnes del socialisme i del comunisme s’havien reiterat, cada cop més severes, a partir de Lleó XIII, però era seguint criteris generals d’ordre social. En canvi aquesta condemna de Pius XII obeïa a una orientació política italiana. El 1948 la *Democrazia Cristiana* italiana havia trencat la col·laboració amb el Partit Comunista Italià. L’abril del 1949 es va signar el tractat de la OTAN, l’Aliança Atlàntica, i fins al maig d’aquell mateix any es va mantenir el bloqueig de Berlín. És el moment culminant de la guerra freda, i Pius XII, visceralment anticomunista, recolza a fons la *Democrazia Cristiana* a Itàlia i l’Aliança Atlàntica en l’àmbit internacional.

De cara a la unitat europea, que després de la segona guerra mundial tenia molta força, competien dos grans projectes. Un era el cristià, o demòcrata cristià, partit molt potent aleshores a la Itàlia de De Gasperi, l’Alemanya de Conrad Adenauer i la França de Maurice Schuman. L’altre era el socialista, amb el belga Spaak, que perseguia l’Europa dels obrers. Pius XII afavoria decididament el primer, i per apel·lar a les arrels cristianes d’Europa va proclamar sant Benet “pare d’Europa” (Pau VI l’elevaria a patró litúrgic). Però l’Europa que finalment ha sortit no ha estat ni la cristiana ni la socialista, sinó la de les multinacionals i els mercats financers.

1.3. Postrimeries penoses

En els darrers anys del pontificat de Pius XII, a més de la involució doctrinal, s’aprecia una clara decadència personal, de la qual s’aprofiten persones de l’entorn més íntim del Papa. Hi ha Sor Pasqualina, una religiosa que ja havia tingut cura de la casa de Pacelli a les Nunciatures de Munic i de Berlín. L’historiador Jean Neuvecelle ha parlat de la “frontera invisible i infranquejable” que formaven al voltant del Papa les persones que li eren més properes: “A Roma no es parlava més que de Sor Pasqualina, invisible i misteriosa, amagada i autoritària, governava amb disciplina germànica la casa privada del Papa. Confident muda, potser, a la tercera planta del Palau Apostòlic, escrivia a màquina al dictat del Pontífex els textos més confidencials”. També hi havia un metge sense escrúpols, Lisi Galeazzi, que explotava les manies aprensives de Pius XII. Com que aquest temia contagiar-se si estrenyia la mà dels visitants, Galeazzi, abans de les audiències, li aplicava una capa de parafina a la mà dreta que li feia com de guant. Quan Pius XII agonitzava, el doctor Galeazzi li va treure clandestinament unes fotos que després va vendre a la premsa sensacionalista. També va publicar unes memòries que explicaven intimitats. Un germanastre seu, Enrico Galeazzi, enginyer, havia fet grans negocis amb les obres als edificis vaticans. Així que Pius XII va ser mort, el cardenal Tisserant, degà del col·legi cardenalici i camarlenc, va cuitar a expulsar del Vaticà la Pasqualina i els Galeazzi.

“Només el clima tancat i temorenc de l’Església va poder amagar le greus llacunes del govern de Pius XII, i només després d’alguns decennis comencem a se capaços d’obtenir una síntesi més equilibrada d’aquest període” (Juan María Laboa). L’Església que va deixar Pius XII tenia un gran prestigi social, però l’autoritarisme i el

personalisme d'aquest Papa van paralitzar moltes personalitats renovadores, que només es manifestarien amb l'obertura que va caracteritzar el pontificat del seu successor.

2. L'Església de Joan XXIII

La persona i la biografia d'Angelo Giuseppe Roncalli, futur Joan XXIII, són indispensables per a l'estudi del Concili Vaticà II, perquè en ell no hi va haver mai una dicotomia entre la vida personal i l'actuació sacerdotal, diplomàtica, episcopal i papal. El tarannà del Vaticà II serà el del cristià Roncalli: preocupació per distingir l'essencial de les coses secundàries, primacia de la iniciativa divina, actitud dialogant i, sobretot, bonesa personal.

2.1. Angelo Giuseppe Roncalli (*Sotto il Monte, 1881 – Roma, 1963*)

Angelo Giuseppe Roncalli va néixer el 25 de novembre de 1881 a Sotto il Monte (Bérgamo), de família camperola modesta (per bé que “no tan pobre com alguns diuen”, precisava ell un dia). El 1892, als 11 anys, ingressa al seminari menor de Bérgamo, i el 1893 al major. Tenia 15 anys quan, el 1896, va començar a escriure el *Diari de l'ànima*. Va passar a estudiar al Seminari Apolinar de Roma, amb beca, ja que els seus pares no podien pagar-ho. El 1901-1902 va prestar el servei militar, durant el qual va ser ascendit a caporal i a sergent. Doctorat en teologia, va ser ordenat sacerdot i va cantar la primera missa a Sotto il Monte el 1904.

Un any més tard era nomenat bisbe de Bérgamo el comte Giacomo Radini-Tedeschi, que el va tenir per secretari fins a la seva mort, el 1914. Radini-Tedeschi era molt culte, socialment molt avançat per a la seva època i fins una mica feminista. En una vaga dels obrers de la indústria tèxtil de la regió, va contribuir econòmicament a la caixa de resistència, amb escàndol de la burgesia. Viatjava molt, acompanyat del secretari, i estava relacionat amb les personalitats més destacades del catolicisme renovador europeu i destacava entre els eclesiàstics italians desitjosos de canvis. Vet ací l'arrel remota de l'*aggiornamento* de Joan XXIII.

Entre el bisbe aristòcrata i el secretari pageset es va nuar una estreta relació personal. Roncalli admirava el seu bisbe: a la seva mort li dedicaria una semblança biogràfica. Amb ell es van obrir a Roncalli moltes finestres de la vida de l'Església: moviment litúrgic, acció catòlica, “qüestió social”, etc. Sense deixar de fer-li de secretari, el bisbe el va posar en contacte amb la Biblioteca Ambrosiana de Milà, on Roncalli es va iniciar en el mètode històric i va començar l'edició crítica de les visites pastorals de sant Carles Borromeu a la diòcesi de Bérgamo. La mort de Radini-Tedeschi, el 1914, va ser un cop molt fort per a Roncalli. El nou bisbe era molt diferent. Tant el clergat com els fidels es van dividir entre els addictes al nou prelat i els que enyoraven el seu predecessor.

2.2 *Un tombant en la seva espiritualitat*

El 16 de desembre de 1902 es produeix en Roncalli un gran canvi espiritual. En una entrevista amb el seu director, el P. Francesco Pitocchi, redemptorista, aquest li diu que es fiqui ben bé al cap i que repeteixi i mediti incessantment: “Déu ho és tot, jo no sóc res”. Entre 1903 i 1904 va tenir freqüents contactes amb el P. Pitocchi. Comentava Roncalli més endavant: “Aquells anys resultaren els més difícils per a tota la joventut

eclesiàstica que creixia aleshores, a Itàlia i fora d'ella, com a esperança de l'Església. Perquè bufava una mica pertot arreu aquell vent, sovint impetuós, i de vegades suau, de modernitat [...] i era, especialment en els primers mesos, una temptació per a tots". El 1902 s'havia publicat l'obra més emblemàtica del modernisme religiós: *L'Évangile et l'Église*, d'Alfred Loisy.

Ha escrit Henry Brémond que així com no es va començar a entendre bé el sistema astronòmic fins que es va descobrir que no és el sol qui gira al voltant de la terra, sinó la terra al voltant del sol, així també no es comença a conèixer la vida espiritual fins que es reconeix que el centre és Déu, i no nosaltres. La iniciativa de Déu i la primacia de la seva gràcia fan que Roncalli superi el voluntarisme que li havien inculcat en els primers anys del seminari, i que el portava a mirar d'imitar el seus sants favorits. El 16 de gener de 1903 anota al *Diari de l'ànima*:

A base d'experimentar-ho molt de prop, m'he convençut d'una cosa: com n'arriba a ser de fals el concepte de santedat aplicat a mi mateix que m'havia format. En cada una de les meves accions, en les petites faltes de què m'adonava, feia venir a la ment la imatge d'algun sant que jo em proposava d'imitar en les coses més petites, com un pintor copia exactament un quadre de Rafael. Deia sempre si sant Lluís, en aquest cas, faria així o aixà, no faria això o allò altre, etc. Però passava que mai no arribava a aconseguir tot el que m'havia imaginat, i m'inquietava.

Era un mètode equivocat. *De les virtuts dels sants jo he d'aprendre la substància i no els accidents [...]*. Déu vol que seguint els exemples dels sants, absorbim la saba de la seva virtut convertint-la en sang nostra i adaptant-la a les nostres aptituds particulars i circumstàncies especials. Si sant Lluís fos el que sóc jo, se santificaria d'una manera distinta de la que va seguir.

2.3. Un diplomàtic molt especial

Després de ser president de l'Obra Pontifícia de la Propagació de la Fe per a Itàlia i professor de Patrística al Pontifici Ateneu Lateranense, el 1925 Pius XI el va nomenar Visitador Apostòlic de Bulgària, el 1931 el va elevar a Delegat Apostòlic (el primer d'aquell país) i el 1934 el va traslladar a la Delegació Apostòlica de Turquia i Grècia, a Istanbul. No procedia de l'Acadèmia de Nobles on solen formar-se els futurs representants de la Santa Seu. En l'exercici d'aquests càrrecs, més que el mecanisme convencional de la diplomàcia, va servir un comportament molt humà i va conèixer les Esglésies orientals i el món islàmic. A la Secretaria d'Estat no se'l tenia com un bon diplomàtic, i aquesta és la raó, per estrany que sembli, que el 22 de desembre del 1944 fos nomenat Nunci a París. París era aleshores un cim de la carrera diplomàtica, tant l'eclesiàstica com la civil. Pius XII li va concedir el 29 de desembre una audiència de només uns minuts i el va enviar urgentment a París, on per Cap d'Any De Gaulle rebria el cos diplomàtic; el Nunci n'era el degà i hauria d'adreçar a De Gaulle un discurs en nom de tots els ambaixadors, i si la nunciatura estigués vacant tocaria fer-ho a l'ambaixador més antic, que era justament el soviètic.

Roncalli havia explicat al seu bon amic el P. Anselm Albareda que sabia que l'enviaven a fracassar. Després de la guerra De Gaulle cercava culpables del desastre militar de França i acusava l'episcopat d'haver col·laborat amb Petain i Alemanya. El Vaticà donava llargues i volia examinar cas per cas, però De Gaulle va donar un ultimàtum: remoció del Nunci Valerio Valeri i 30 bisbes o ruptura de relacions. La ruptura hauria estat molt greu, perquè aleshores l'Església francesa estava al capdavant de la renovació teològica i litúrgica i, a més, la República francesa, tot i ser laica, sostenia econòmicament moltes missions i exercia un patronat sobre l'orient cristià,

especialment a Síria i el Líban. Llavors Pius XII va canviar el Nunci. Esperava que Roncalli ben aviat fracassaria, el tornarien a canviar i entretant guanyarien temps. Deia Roncalli al P. Albareda: “Però ja veurem si fracassaré. Jo no faré llargs documents, com Valeri, sinó que en parlaré cara a cara. Parlaré més que Valeri, però diré menys coses”. El fet és que en oc temps va poder comunicar que havia suprimit el zero: en lloc de 30 bisbes, només 3.

A París, Roncalli va conèixer un catolicisme que, després de la guerra, passava per un moment dolç renovador: nova teologia, moviments bíblic, litúrgic, catequètic, ecumènic i pastoral, Missió de França, capellans obrers, etc. També va conèixer el món de la política parlamentària. Nomes li mancava, per a l’alt disseny a què la Providència el destinava, l’experiència del ministeri episcopal, i l’adquiriria quan el 1953 vaser creat cardenal i nomenat Patriarca de Venècia.

2.4. L’elecció de Papa

El 9 d’octubre de 1939 moria Pius XII. El buit que deixava semblava impossible d’omplir, tan gran havia estat la personalitat fora de sèrie del difunt. Regnava la desorientació.

Contra el que se sol dir, l’elecció de Roncalli va ser una sorpresa per a molts, però no per a ell, encara que no ho desitjava. Ho revela la seva documentació personal que aquests últims anys s’ha descobert. El 24 d’octubre, vigília de l’obertura del conclave, va escriure al seu íntim amic monsenyor Battaglia, bisbe de Faenza, per deixar arreglada una qüestió familiar. Un nebot de Roncalli, Battista, estudiava al seminari de Faenza, perquè era dels admiradors de Radini-Tedeschi, contraris a l’actual bisbe de Bèrgamo, i Roncalli l’havia col·locat al seminari de Faenza. Ara diu al bisbe Battaglia que no deixi que Battista vagi a Roma, per no donar pàbul als rumors. A principis d’aquell mateix any s’havia suscitat una polèmica per les revelacions de la revista *L’Espresso* sobre les facilitats fiscals i altres privilegis que havien obtingut els parents de Pacelli. En un ambient com el romà, “tan aviciat per la maledicència oral i de la premsa” – escriu Roncalli a Battista – li resultaria enutjós el rumor: “vet ací el nebot, vet ací els parents. Passaria el mateix, i no ho vull permetre. Jo segueixo les petjades de Pius X, i prou. *Quan senti a dir que he hagut de cedir al vol de l’Esperit Sant, expressat per les voluntats reunides,*³ deixi venir don Battista a Roma, acompanyat de la seva benedicció [...]. Pel que fa a mi, tant de bo volgués el cel *ut transeat calix iste!* Per això tingui la caritat de pregar per mi i amb mi. Jo estic en un estat que si s’hagués de dir de mi: Has estat pesat i no has fet el pes,⁴ me n’alegraria íntimament i beneiria per això el Senyor. De tot això, naturalment, *acqua in bocca*”.⁵

El matí mateix del dia 25 Roncalli es va entrevistar amb Andreotti per parlar de la cessió, per part de l’Estat, de cert edifici públic, que es destinaria a seminari menor de Venècia. Però aquell astut polític no va deixar de parlar de l’imminent conclave. Segons Andreotti, Roncalli li havia dit: “He rebut un missatge d’auguri del General De Gaulle, però això no significa que votin en tal sentit els cardenals francesos. Sé que voldrien elegir Montini, i certament seria òptim; però no és possible superar la tradició d’escollir entre els cardenals”.⁶

³ El subratllat és meu.

⁴ Al·lusió al festí de Baltasar, Dn 5,27.

⁵ “No en digui ni una paraula”.

⁶ Angelo Giuseppe RONCALLI. GIOVANNI XXIII, *Pace e Vangelo. Agende del Patriarca*, 2: 1956-1958 (Istituto per le Scienze Religiose, Bologna, 2008), p. 764, n. 797.

Aquella mateixa tarda, a les quatre, s'obria el conclave i es procedia a una primera votació. Ara ja no són rumors i pronòstics dels vaticanòlegs, sinó vots reals, i alguns són per a Roncalli. No sabem exactament quants, però a jutjar pel que va anotar en la seva preciosa agenda veu que es confirma el que preveia: “A la tarda he hagut de llegir jo mateix el meu pobre nom [per tant, era escrutador!]. Queda encara temps per a una sorpresa que em pogués sobrevenir [la sorpresa seria que no resultés elegit]. L'espero des d'ara per a la meva humiliació i per al meu bé millor”. Tanta força ha pes la seva candidatura que, per evitar els comentaris dels altres cardenals, “a la nit em vaig dispensar de baixar a la sala Borgia a sopar. Vaig prendre un mos a la meva cambra i després me'n vaig anar a pregar”. Sempre segons l'agenda, el 27, “el dia que semblava que seria el conclusiu i no ho va ser”, van baixar els seus vots. Tot referint-se segurament a algú que havia parlat contra ell, cita la màxima de *La Imitació de Crist*, obra que estimava molt, “oblido i perdono”, i afegeix: “Sí, ho deixo córrer i perdono de tot cor, i trobo gust a perdonar. Que el Senyor em conservi sempre la delícia interior de fer-ho i de fer-ho sempre mentre visqui. Aquesta és la manera més perfecta de viure i de morir”. I aquella nit baixa novament a sopar amb els altres cardenals, com si el perill ja hagués passat. Però el 28, en les dues votacions del matí, els vots tornen a Roncalli: “En els escrutinis IX i X el meu pobre nom torna a pujar”, i altre cop es retira i menja sol. Segur ja del que està a punt de succeir-li, pensa en el nom que prendrà, demana al seu secretari l'*Annuario Pontificio*, anota en un foli (que els editors de la seva agenda reproduïen en facsímil) la llista dels Papes que s'han dit Joan i al costat de cada un anota els anys que van pontificar. Temps enrere, en morir Lleó XIII (1903), Roncalli ja havia expressat el desig que algun Papa es volgués dir Joan XXIII, per descartar definitivament l'antipapa que apareixia amb aquest nom a les llistes d'algunes històries i fins de l'*Annuario Pontificio*, tot i que el concili de Constança l'havia declarat il·legítim. Convençut que en el següent escrutini obtindrà els dos terços requerits, redacta les paraules d'acceptació i la justificació del nom escollit. En efecte: “En el XI escrutini *eccomi nominato papa*”.⁷

L'explicació que dóna de perquè ha pres aquest nom no té precedents ni tindrà seguidors. Els altres Papes, interrogats, deien simplement que acceptaven i com volien ser anomenats, però ell justificarà la seva opció amb un discurs típicament seu, amb una cataracta de motivacions en la qual es barregen desordenadament els records personals i familiars més entranyables amb profunds arguments bíblics i teològics:

Em diré Joan. Aquest nom ens és dolç perquè és el nom del nostre pare, ens és suau perquè és el nom de la humil parròquia on vam rebre el baptisme; és nom solemne d'innombrables catedrals, escampades per tot el món, en primer lloc de la sacrosanta basílica lateranense, la nostra catedral. És un nom que s'han posat una llarga llista de pontífexs romans. En efecte, podem comptar 22 summes pontífexs de nom Joan de legitimitat indiscutible. *Quasi tots van tenir un pontificat breu*.⁸

Però, quin Joan és el seu, el Baptista o l'Evangelista? Tots dos! Amb la gran llibertat d'esperit amb què sempre va manejar i es va aplicar les Escriptures, explica que vol que la seva actuació es caracteritzi, com la de Joan el Baptista, per ser precursor del Senyor i també per ser “veritable testimoni de veritat, de justícia, de llibertat”. Són tres dels quatre valors que segons la seva magna encíclica *Pacem in terris* són condició de la pau; del quart, l'amor, se n'encarrega l'altre Joan, l'Evangelista, “que a la Cena va

⁷ Angelo Giuseppe RONCALLI. GIOVANNI XXIII, *op. cit.*, pp. 765-769.

⁸ El subratllat és meu.

reclinar el cap sobre el pit del Senyor i en va extreure aquella caritat de la qual fins a l'extrema vellesa va se flama viva i apostòlica".⁹

2.5. *Un nou estil de Papa*

Comença tot seguit un nou estil de papa, caracteritzat per la senzillesa i per una humanitat que no està renyida amb la més fonda espiritualitat. Restableix les audiències *de tabella* als alts càrrecs de la Cúria, així anuncia un govern menys personalista, que retorn a les seves competències a les institucions i als qui les presideixen.. Nomena Secretari d'Estat (càrrec vacant des de feia catorze anys) monsenyor Tardini, que essent substituït de la Secretaria d'Estat havia estat molt crític amb Roncalli. Crea 23 nous cardenals, i així supera el límit de 70 que Sixt V havia fixat el 1558; n'hi ha de Cúria, però augmenta la proporció dels bisbes i dels no europeus.

El 4 de novembre, en la seva homilia de coronació, diu que per damunt de tot vol ser pastor. Hi ha qui espera del nou Pontífex un home d'Estat, un diplomàtic, un científic, un organitzador de la vida col·lectiva o algú que tingui l'ànim obert al progrés de la vida moderna, però ell té el seu model en les paraules de Jesús segons Joan 10: "Jo sóc el bon pastor". El tomb que ha fet l'Església en sentit pastoral, o sigui cercant per damunt de tot el bé de les ànimes, arrenca de la vivència personalíssima que ell va tenir d'aquelles paraules de Jesús, cinc vegades citades en el discurs de coronació.

El 23 de novembre pren possessió de la basílica de Sant Joan del Laterà (que és la catedral de la diòcesi de Roma, mentre Sant Pere del Vaticà ho és de l'Església universal). Delicadament recorda que els seus predecessors havien menystingut la seva funció de bisbes de Roma, que solien delegar en un cardenal vicari. L'Eucaristia serà el centre del seu ministeri episcopal, i per això l seva homilia es centra en el tema (que ja havia formulat a Venècia) de "el llibre i el calze", o sigui la Paraula i el Sagrament.

Trenca la vida aïllada dels Papes. Diu que no vol ser presoner del Vaticà i surt, sobretot per a obres de misericòrdia, com visitar un prelat malalt, o els presos de la presó romana de Regina Coeli. Des del primer moment suscita no sols admiració i respecte (que Pius XII s'havia guanyat en alt grau) sinó també simpatia i entusiasme. Des del primer moment és molt popular, i sap que ho és. Sempre havia tingut una gran capacitat per a guanyar-se amics, i ara serà amic de tot el món. Tothom qui parla amb ell en surt amb la impressió de ser íntim amic seu.

2.6. *Roncalli i el "seu" Concili*

Ja anteriorment s'havia parlat de convocar un concili. Pius XII fins havia nomenat una comissió, en la qual figuraven els cardenals Ottaviani i Ruffini, que estudiés, en el més gran secret, l'oportunitat d'un concili ecumènic i la seva eventual temàtica. Però Pius XII i el seu entorn pensaven que, davant els errors dogmàtics i morals cada vegada més incontrolables, un concili ecumènic presidit pel Papa, la màxima i més solemne autoritat de l'Església, proclamaria dogma de fe allò que ells pensaven i condemnaria els qui no ho acceptessin. En canvi Joan XXIII, a la llum de la història de l'Església i especialment dels concilies, que ell coneixia molt bé, i d'acord amb la voluntat en ell tan arrelada de cercar la voluntat de Déu i obeir-la de tot cor, veient l'Església com en un carreró sense sortida, volia un concili en el qual l'Esperit Sant els digués a tots què calia fer. Des de la seva adolescència s'havia posat totalment en mans de Déu i havia adoptat el lema, tret del seu admirat cardenal Baronio, el gran

⁹ Angelo Giuseppe RONCALLI. GIOVANNI XXIII, *op. cit.*, pp. 771-772.

historiador de l'Església, *oboedientia et pax*. Sempre havia trobat la pau complint la voluntat de Déu tal com la hi manifestaven els seus superiors. Però vet ací que aquest home, que havia passat tota la vida obeint els seus superiors, ha arribat al capdamunt de l'Església i ja no té cap home entre Déu i ell. Qui li manifestarà la voluntat de Déu? Un concili!

Bon coneixedor de la història de l'Església, sabia que en moments de crisi i de canvis en el món, Déu s'havia valgut moltes vegades dels concilis (els ecumènics però també els provincials o locals) per a les necessàries reformes. “Re-forma”, nova forma, segons Congar, no era només correcció d'abusos o esmena de vicis, sinó també la “nova forma” que l'Església ha d'adoptar, sempre fidel a l'evangeli etern, però acomodada a uns temps nous i uns problemes nous. Joan XXIII encunyarà el mot *aggiornamento*. D'acord amb el seu propòsit, formulat ja de jove, de distingir l'essencial de les coses secundàries, el seu concili haurà de ser plenament fidel a l'essencial del missatge evangeli, però amb una gran llibertat per a canviar moltes coses secundàries. Jesucrist denunciava els fariseus i mestres de la llei que colaven el mosquit i s'empassaven el camell, i Congar va dir que l'essència del fariseisme és absolutitzar coses secundàries.

Una tercera característica que Joan XXIII infondrà al seu concili serà l'actitud de diàleg. Apareix en tota la seva vida. Al seminari de Bèrgamo, la seva amistat amb l'historiador Buonaiutti, acusat de modernisme (per això s'obrirà expedient a Roncalli mateix). A la nunciatura de París, el tracte humà amb el dirigent comunista Maurice Thorez o el radical socialista Édouard Herriot. Ja Papa, en l'audiència al gendre de Kruscev, Adjubei, i la seva esposa Rada. El Vaticà II entrarà en diàleg amb totes les Esglésies cristianes, amb totes les religions, amb tot el món contemporani. Pau VI reflexionarà sistemàticament sobre aquesta actitud en al seva primera encíclica *Ecclidesiam suam*, “sobre la missió de l'Església en el món contemporani” (1964), i el Vaticà II la canonitzarà amb la constitució pastoral *Gaudium et spes* “sobre l'Església en el món actual”, promulgada el 7 de desembre de 1965.

Finalment, el concili de Joan XXIII hauria d'estar amarat de la bonesa personal del cristià Roncalli. Com en tots els grans sants, en ell el sobrenatural es feia natural, i el natural esdevenia sobrenatural. La seva vida és plena d'anècdotes, les famoses “floretes”, que revelen que, sense renunciar gens ni mica a les seves profundes conviccions religioses, en el tracte amb persones d'altres religions, o sense religió, o fins adverses a la religió, ensorrava murs de separació i prejudicis inveterats i establia relacions cordials, sempre prompte a reconèixer els “homes de bona voluntat”. Creia fermament que la religió, a més d'encaminar-nos cap al cel, ens ha d'ajudar a ser més feliços a la terra. També el seu concili, encara que tingués com a primera finalitat la renovació de l'Església, havia de redundar també en bé de tota la humanitat, i en primeríssim lloc en la preservació de la pau. Ja el 18 de juliol de 1918 escrivia en el seu Diari:

Certes mentalitats em semblen excel·lents per a destruir, incapaces d'edificar. Jo em presento com l'optimista perseverant. D'altra banda, no sabria obrar de cap més manera. No he conegut mai cap pessimista que hagi fet res de bo. I com que nosaltres hem estat cridats a fer el bé més que a destruir el mal, a edificar més que a demolar, , per això em sembla que sé el que em dic i he de continuar pel meu camí de recerca perenne del bé, sense preocupar-me de les diverses formes de concebre la vida i de judicar-la.

Per això el Vaticà II no hauria de consistir en anatemes i condemnes, com tots els concilis anteriors, i com alguns pares conciliars jaurien desitjat. “L'Església – va dir en el discurs inaugural – prefereix avui usar el remei de la misericòrdia més que brandar les armes de la severitat”.

Conclusió

Acabo retornant a la qüestió, plantejada al principi, de les dues hermenèutiques del Vaticà II de les quals va parlar Benet XVI en el seu discurs a la Cúria romana del 22 de desembre de 2005, la de ruptura i la de continuïtat. En realitat, hi ha també una tercera hermenèutica del Vaticà II: la de la involució, amb una interpretació i unes aplicacions minimalistes dels documents conciliars, i aquesta és l'hermenèutica que està prevalent. Però si, com va dir Joan XXIII, el Concili havia de ser com una nova Pentecosta, aquesta tercera hermenèutica deu ser aquell pecat contra l'Esperit Sant del qual Jesús va dir que no serà perdonat ni en aquest món ni en l'altre (cf. Mt 12,32).